

УДК 304.2

Святослав Вишинський

КІНЕЦЬ СМISЛУ ЯК КІНЕЦЬ ІСТОРІЇ. ОНТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СВОБОДИ

У статті розглядається проблема істини та свободи в контексті розвитку глобального мережевого суспільства. Зазначається, що нівелювання модернових вимірів суб'єктності та гуманізму несе загрозу як цінностям свободи, так і базовим передумовам існування людини як творчої та мислячої істоти. Поширення ультраліберальних, трансгуманістичних ідей та прогрес електронних технологій розуміється як перший крок у реалізації постмодернового проекту «Нелюдина».

Ключові слова: модерн, постмодерн, гуманізм, лібералізм, ноосфера, Просвітництво, Інтернет.

S. Vyshynskiy

THE END OF SENSE AND THE END OF HISTORY. ONTOLOGICAL ASPECT OF FREEDOM

The article deals with the problems of truth and freedom in the context of development of the global network society. The author notes that grading of modern dimensions of subjectivity and European humanism threatens the values of freedom and the very basic preconditions for existence of a human as a thinking and creative being. Thus spreading of ultraliberal, transhumanist ideas and the progress of electronic technologies mean the first step in realization of post-modern edition of the project of the Superman – meaning exactly the project of the Nonman. This situation leads to the end of the Enlightenment project with its humanism, logocentrism, rationalism and modernism. As a result, contemporary society lacks true freedom – and even lacks privacy that is still claimed to be some kind of value. It seems that the most prominent literary, cinematographic and philosophic dystopias are coming true in the 21st century, proclaiming the end of modernity – that is the end of history itself. The eccentric ideas of Max Stirner, advancing towards social chaos and ethical anarchy in the middle of the 19th century – nowadays form presentable social discourse of never-ending struggle for egoistic individual «rights» and «liberty». The man of today is no longer the titanic Worker, who mobilizes elementary natural forces and defies outer reality – but rather the first one of the Eloi breed. While total encoding of social and inner sensual experience into an all-sufficient electronic stream of signs in the end deprives mankind from direct and ingenuous touch with being – the bell of history tolls for the future of humanity. Thus we are facing time, when freedom is suppressed in the most delicate, yet extremely effective way – as the intrinsically human dimensions of existence are being revealed and manipulated, and then artificially constructed by technological network, reducing space for «inner transcendence» almost to null. The only possible alternative for this scenario is the new voluntarism as a key to the upcoming turn of a certain alter-modernity.

Key words: modernity, postmodernity, humanism, liberalism, noosphere, Enlightenment, Internet.

С. Вышинский

КОНЕЦ СМЫСЛА И КОНЕЦ ИСТОРИИ. ОНТОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СВОБОДЫ

В статье рассматривается проблема истины и свободы в контексте развития глобального сетевого общества. Отмечается, что нивелирование современных измерений субъектности и гуманизма несет угрозу как для ценностей свободы, так и для базовых предпосылок существования человека как творческого и мыслящего существа. Распространение ультралиберальных, трансгуманистических идей и прогресс электронных технологий понимается как первый шаг в реализации постмодернового проекта «Нечеловека».

Ключевые слова: модерн, постмодерн, гуманизм, либерализм, ноосфера, Просвещение, Интернет.

Нульова відмітка свободи

Ми живемо в епоху фундаментального краху ілюзій – однаково травматичного та просвітлюючого. Час перемін і зміна усталених політико-економічних систем, цінностей і світоглядів є часом, коли суть, на перший погляд, звичних процесів і явищ розкривається в широкій історичній перспективі та позбувається сторонніх нашарувань, домислів і марних очікувань. Це час, коли практика апробує теорію і виносить її на суд історії. Власне, тільки в завершенні епохи ми можемо адекватно підбивати підсумки та прогнозувати – і проектувати – майбутнє. Сьогодні ми вже досягли точки, коли можливо підводити підсумки тієї фази розвитку західної цивілізації, яку ототожнюють з феноменом Просвітництва – та подальшого становлення ліберально-демократичного суспільства.

На поч. ХХІ ст. з нею пов'язують більше розчарувань, аніж реальних здобутків. Рух, що колись був спрямований на загальну освіту широких верств населення, поширення не тільки грамотності, але й усіх фундаментальних знань, на гармонійний розвиток особистості, стимулювання особистої ініціа-

тиви, утвердження базових прав і свобод людини, становлення новітнього суспільства, влаштованого на засадах соціальної справедливості – всіх тих ліберальних тез, розвинутих протягом останніх двох століть, що нині поставлені під сумнів. Якщо не як теоретичні імперативи, то, щонайменше, як реальні здобутки.

На зламі модерну ми маємо визнати: свободи не стало більше. Не тільки в площині безпосереднього контролю людської активності в реальному та віртуальному просторі, звуженні дійсних прав і свобод на догоду боротьби з вітряками, обмеженні вибору наперед заданими рамками, на яких було збудоване сучасне суспільство – але просто тому, що ворогом свободи виявився сам лібералізм і закладені в ньому принципи. Давно діагностований Карлом Шміттом теоретичний конфлікт між лібералізмом та демократією тільки в другій пол. ХХ ст. був доведений до логічної розв'язки: дух і буква ліберальних ідей, заснованих на інтересах емансипованих індивідів, суперечать духу і букві ідей демократії, заснованих на інтересах солідарного колективу, об'єднаного певним історичним нарративом. Аналіз сучасного медіа-простору наочно демонструє, що екстравагантні ідеї Макса Штірнера, в яких іще в середині ХІХ ст. вбачались початки хаосу та анархії, вже сьогодні становлять презентабельний громадянський дискурс боротьби за егоїстично потрактовані «права» і «свободи» індивіда.

Але не громадянина – адже й сама ідея громадянства та обов'язкової свідомої співучасті в житті держави і громад нині може сприйматись як апологія «тоталітаризму». Врешті, недалеко той час, коли термін «демократія» як «влада народу» (а отже, більшості) буде офіційно визнано його синонімом. Атомізація і подальший розпад суспільства, що впливають з такого підходу, є нічим іншим, як наступом на саму раціональну доцільність – принаймні, ту, що може формулюватись знизу, в інтересах народу, а не нав'язувану згори його експлуататорами. Нівелювання модернових вимірів суб'єктності та гуманізму несе загрозу як цінностям свободи, так і базовим передумовам існування людини як творчої та мислячої істоти. Оскільки традиційний соціальний вимір її буття ефективно підмінюється виміром віртуальності, а життя окремо взятої одиниці наповнюється псевдоцінностями, відтак симулюється і проживається *неавтентично*.

Поширення лібертарних, трансгуманістичних ідей та прогрес електронних технологій – це перший крок у реалізації постмодернної редакції проекту Надлюдина, під яким у теперішній ситуації належить розуміти не що інше, як проект *Нелюдина*. Своєю чергою, він передбачає остаточне закриття проекту Людини – гуманізму, логоцентричного Просвітництва, раціоналізму та модерновості. Парадоксальним чином ріст знань та їхньої імплементації в науково-технічному поступі привели до зростання контролю над окремо взятою особистістю: наближення ж до прадавньої людської мрії – створення мислячої істоти (від гомункула до штучного комп'ютерного інтелекту) – наближає і той час, коли людина, в дусі всіх антиутопій від «ТНХ 1138» до «The Matrix», стане цілковито контрольованою власними ж машинами. Останні публікації Едварда Сноудена [18] та «WikiLeaks» [17] тільки підтвердили: розвиток електронної техніки, що підтримує комфорт людського життя, вже сьогодні є інструментом не лише шпигунства, але й контролю і маніпуляції думками мас. Чим більше свободи – тим менше свободи. А з тим і реальної приватності, яка на словах та у формулярах усе ще вважається цінністю. Як забутому богу, їй за звичкою приносять жертви, але навіть набожні смертні в неї давно не вірять.

На практиці апологети лібералізму пропонують лише видимість свободи, адже по факту їхнє розуміння свободи є суперечливим: щоб її розширювати, потрібно щоразу звирятись не тільки з більшістю, але взагалі з усією сумою позицій – відтак кожен наступний крок у цьому напрямку є тільки обмеженням свободи кожного зокрема. Якщо раніше більшість вертикально диктувала свої позитивні норми («як слід жити»), і це називалось «демократією», то сьогодні вся сукупність індивідів горизонтально обмежує кожного, визначаючи і постійно доповнюючи негативні правила («як не слід жити»), що з часом залишають усе менше місця свободі, втручаючись не тільки в публічну сферу, але й у приватний простір. При цьому кожна наступна вимога одиниці стає правомірною підставою для чергового обмеження більшості – відтак ліберальний підхід потрактовується як такий, що потребує не реальної влади народу, а ефемерної влади індивіда («скованніе одной цепью»).

Повість українського письменника Валерія Шевчука «Птахи з невидимого острова» [14, с. 189–262] метафорично описує суспільство децентралізованого тоталітаризму, у якому кожен є водночас Господарем і Рабом над собою і всіма іншими. Не тільки у свободі дій, але й у свободі слова – і навіть мислення. Чинні політичні реалії як пострадянського простору, так і «розвинутого» Заходу показують з усією наочністю, що «кити», на яких зводиться сучасна цивілізація, і які знову і знову стають приводами для «гуманітарних» операцій з мільйонними жертвами серед цивільного населення – є не більше, ніж блефом еліт. Цінності «освіченого» Заходу є ж і його міфами, що приховують наготу короля.

Свободи слова і думки не може бути там, де немає свободи пізнання. І парадоксально, що саме в епоху, яку іменують «інформаційною», знання стає все менше. Аж до того, що стає необхідним проводити дистинкцію між поняттями «знання» як глибинного розуміння *смислу* речей та «поінформованості» як поверхової обізнаності в механізмах їхнього функціонування. «Вікі-знання» можна вважати синонімом до терміна «квазі-знання» [19], і в цьому сам принцип його накопичення і репрезентації

нагадає суспільні реалії лібералізму – кожен править і доповнює їх на власний розсуд, доки не досягнеться такий ступінь рівноваги, коли в сухому залишку є тільки сума взаємосуперечних позицій, кожна з яких не зобов'язує ні до чого, окрім добросовісного і максимально плюралістичного («збалансованого») цитування. У віртуальному світі фактів реальні смисли стають злочинами.

Відтак ми живемо в час, коли провадиться найвитонченіший з усіх наступів на свободу, які коли-небудь знала історія – наступ на внутрішній вимір життя, чого, здається не могли передбачити навіть апологети «внутрішньої трансцендентності» Ернст Юнгер та Юліус Евола. Нині ми є свідками перших кроків, спрямованих на позбавлення мислячого індивіда останнього оплоту його суверенності – приватності, яка спочатку висвічується у всіх своїх зовнішніх проявах (таємниця переписки, пересування, фінансових переказів, особистого життя), а далі буде прогнозуватись – та *проектуватись* – у проявах внутрішніх, на рівні формування ментальності, етосу і конкретних думок. Тому останньою метою лібералізму є позбавлення людини трансцендентного смислу її буття та підміна істинних духовних орієнтирів – хибними, живого Бога – ідолами. А там, де помирає Бог, наступною жертвою стає Людина [8, с. 728–729].

Гнозис на шкалі буття

Кінець Просвітництва – це не лише завершення епохи гуманізму, але й кінець *досвіду знання* в його властиво європейському значенні – як «гнозису», спрямованого на пізнання дійсного стану речей з висоти божественного Одкровення або ж із дна адамічної богозалишеності, через призму суб'єкт-об'єктної бінарності «істинного» та «хибного», «реального» та «ірреального». Саме такого знання, з перспективи якого відкривається сама можливість *смислу* – такого значення та мети, що лежать за межами данності, а тому передбачають відсторонений погляд суб'єкта пізнання, неуникну дуальність як критерій не тільки розрізнення і верифікації – але й, сутнісно: відмежування від ірреального, ілюзорного, фантомів матеріальності. Дуалізм відтак є передумовою модерності і самого Просвітництва – орієнтації на пізнання-як-заглиблення в суть речей – і, спрямований у часі, він же є передумовою самої історичності, де під історичним переживанням вічності потрібно розуміти її осмисленість чи, іншими словами, сюжетність, буття-до-фіналу [5] як спосіб колективного буття-до-смерті як до кінцевої необхідності, а отже, *достовірності* [11, с. 264].

Постмодерна втома від історії є не що інше, як втома від буття, наближення епохи Ніцшевих «останніх людей», які «придумали щастя» [10, с. 17]. Пошук істини втрачає сенс, а знання вже не дарує осмисленості існуванню смертних, які більше не бажають чути про смерть, тому позбуваються і гостроти *переживання*. Байдужість до знання найперше проявляється в його автоматичному поширенні – і такому ж поверховому засвоєнні, яке перетворюється на своєрідний спосіб розваги, доведення власного все-ще-існування через мінімальну рефлексію, яка не загрожує ані серйозними розумовими викликами, ані глибинним екзистенційним досвідом. Парадоксальним чином саме т. зв. «інформаційна» доба є часом цілковитої і, напевно, остаточної нівеляції знання: надмір знаків є найкращим свідченням їхньої девальвації: «Чим досконаліша техніка передачі інформації, тим посереднішим, вульгарнішим, сірішим стає її зміст» [7, с. 59].

Невипадково ситуація постмодерну збігається з піком електронно-технічного розвитку, домінацією «розумних технологій», чий досягнення обернено віддзеркалюють деградацію біологічної людини. Остання – більше вольовий Робітник [16, с. 235], що мобілізує стихії і кидає виклик реальності, але швидше перша із роду «заколисаних» елоїв [1, с. 17]. Перетворення і об'єктивної дійсності через призму її очей, і внутрішнього чуттєвого буття людини на потік знаків, кодованих електронними пристроями, що врешті, як і свого часу соціальні інститути, повністю заступають собою досвід *безпосереднього* співдотуку з буттям – це «перший дзвіночок» кінця свободи, людини, історії і самого буття. «По кому подзвін»? Убивцям божественного належить оплакувати себе, адже відречення від істини – як відречення від *смерті* – є відреченням від самого життя.

Невдоволеність дійсністю – те, що у фантастичному сценарії Артура Кларка стає першим кроком до людини, через убивство Іншого, зміну і підкорення світу («*Divide et impera!*»), тобто через онтологічне і темпоральне відмежування свідомості у просторі і часі від чужорідного «там», від *уже* і *ще* недосяжного «тоді» – нині, схоже, вичерпується. І цей процес характеризує не депресивні периферійні зони цивілізації, але її епіцентр – ту новітню Вавилонську вежу, на зведення якої було покладено стільки жертв протягом тривалої людської історії. Яка завершується на її вершині. Біблійна легенда про вавилонську катастрофу, наслідком якої стало Шміттове розрізнення на «своїх» і «чужих», а відтак і – новий діалектичний виток історії як перманентного поступу і боротьби за смисл майбутнього, як конкуренції проектів, а тому і свободи – вибору та орієнтації в «життєвому світі» – є пересторогою для нас. Ми як ніколи близькі до останнього, найвищого уступу перед небом, що може обернутись першим уступом Пекла, або, у кращому випадку, початком деградації і відкочування на стартові позиції історії. З яких наступного разу ми, можливо, оберемо *крайчий* шлях.

Той самий Артур Кларк ще кілька десятиліть тому передбачав техніку як загрозу: за її допомоги людина стала людиною, вийшла за межі природи, а нині мріє про вихід за границі самого матеріаль-

ного буття – у вири цифрової віртуальності. Чи міг фантаст здогадуватись про те, що кінцем людства може стати не атомне чи екологічне самознищення через гіпертрофоване «жадання влади» [9], а втеча у комфортний «якби-світ», стерильну Матрицю, яка, подібно суперкомп'ютеру *HAL 9000*, поглине залишки людської свідомості і стане єдиною спадкоємицею, а з тим і розпорядницею властиво людських амбіцій? [7, с. 192] Те, що людина вже сьогодні втрачає свободу, стаючи заручницею і додатком до техніки та економічних законів розвитку цивілізації – лише банальна прелюдія до того моменту, коли повністю згасне її рефлексивна свідомість. А отже, і смислороджуюча суб'єктність, живе фаустівське начало Мандрівника, Творця і Шукача.

Подібний стан речей виглядає як розплата за користання титанічним жаром, силами стихій, підкорених людиною – і врешті таких, що підкорили людину, яка не витримала випробування вогнем – та упала з натягнутої линви над безоднею [10, с. 13], відкривши шлях чи то Блазню, чи Нелюдині (*sic*). Евокація Аїдових стихій рано чи пізно перетворює саме життя людини на примарне існування в царстві Персефони, яке в її світлій іпостасі поширюється і на світ живих, на поверхню реальності, що дедалі більше схожа на видимість – на сон свідомості, оповитої технологічним спрутом. Гайдеггеровий принцип *τεχνη*, завдяки якому людина, наражаючись на ризик [12, с. 322], проникла в таємниці Буття і трансформувала його на свій лад, згідно з власним розумінням істинності [13, с. 16], врешті веде її до загибелі, адже примушує долати навіть матеріальні передумови існування. Спершу людина спустошує космічну реальність, оголюючи морок Хаосу, а далі примушена до фундаментального стрибка у віртуальність, де її крихка біологічна оболонка позбудеться критичної залежності від природних стихій – проте потрапить в остаточну залежність від нею ж створеного штучного інтелекту, головного розпорядника у світі ілюзії, де не залишено місця волонтарному деструктивному началу свободи.

Прагнення абсолютного звільнення від тягот буття, від смерті і, зрештою, від самої себе веде людину лише до абсолютної несвободи. Викликавши на поверхню землі Гадеса, вона поплатиться за це душею і розумом – як гоголівський герой «Вечора проти Івана Купала» Петро Безродний, що увійшов у змову з чортом і спрямував пекельні таланти лише на власне *приземлення*, а відтак, і на самозречення, гайдеггерівське *забуття* істини [4, с. 43]. Уникання смертності-як-долі, воління вічного щастя, комфорту і безсмертя-як-сну є першим та останнім кроком на шляху до поневолення гностичним Деміургом, закриття людської проектності та її підміни квазі-людськими сурогатами.

Одвічний сюжет знаходить відображення в історії Йоганна Фауста і Мефістофеля [6] – того напів-легендарного німецького книжника, що у Шпенглерових «Сутінках Європи» дав ім'я західноєвропейському духові, яким помічена вся сучасна цивілізація [15, с. 226–227]. Його доля – це доля Заходу, доля вільного і критичного розуму, доля волі, спрямованої на самоподолання. Чи зможе він, як посполитий Пан Твардовський, вчасно вирватись із кігтів зла, силою молитви віднайти заступництво в небес? Скидається на те, що якщо західний розум і повернеться до молитов, то це означатиме повернення модерну до нового Середньовіччя, релігійного пафосу, ознаки якого нині проглядаються лише в ісламі. Тому доведеться констатувати і втрату всіх ліберальних здобутків європейського Просвітництва, так само, як свого часу із наступом юдео-християнства зійшли сутінки Античності, покривши темрявою цінності і пам'ятки греко-римської цивілізації.

Водночас подібний сценарій принаймні залишає надію на майбутнє, на відкритий фінал, невизначеність, а відтак, і на свободу, – адже зберігає *природні умови* розумового життя. Тоді як монізація об'єктивної реальності та її цілковите охоплення досвідом свідомості у кінцевому підсумку ведуть до цілковитого охоплення реальністю суб'єктивного *досвіду свідомості*, тобто до зняття ефекту рефлексії, дуальності, а відтак, до правдешньої смерті суб'єкта, за якою вже не послідує воскресіння. Адже йдеться не про спекулятивні філософські категорії, а про безпосередній екзистенційний досвід людського буття – саму *умову* людського існування. Гегелівський фінал історії, що реалізується в цілковитому самопізнанні духу [2, с. 422–434], – це не лише кінець світу як «кінець ілюзії» [3, с. 302], але й закономірний кінець людини, яку, перекресливши традицію картезіанства і гуманізму, доведеться визнати за найбільшу з ілюзій. При цьому можливість безпосереднього знання Абсолютного Інтелекту, в-собі-буття, чистої тотожності «Я», що більше не знатиме незбалансованих позаматричних коливань, властиво людської суб'єктної розімкненості, смислотворчого і смислошукаючого, етичного Сартрвого Ніщо – це вже майже-реальність фактологічного мережевого штучного інтелекту, який поглинає ноосферу, і поза яким подібного сценарію – принаймні в матеріальному вимірі реальності – не досягнути. Чи залишається в нас інший вибір? Відповідь на це питання неможлива у формі раціональної аргументації, але тільки як ірраціональний, волонтарний імпульс, як воля-до-буття, воля-до-свободи, воля до – Людини.

Література:

1. Борозенец М. Ключ от Города Солнца. Краткая история новейшей утопии / Максим Борозенец // *Intertraditionale. Международный альманах Традиции и Революции.* – 2011. – № 2. – С. 4–17.
2. Гегель Г. Система наук. Феноменология духа / Георг Гегель. – СПб.: Наука, 2006. – 448 с.

3. Генон Р. Царство количества и знамения времени / Рене Генон // Царство количества и знамения времени. Очерки об индуизме. Эзотеризм Данте / Рене Генон. – М. : Беловодье, 2003. – С. 7–302.
4. Гоголь Н. Вечер накануне Ивана Купала. Бель, рассказанная дьячком ***ской церкви / Николай Гоголь // Вечера на хуторе близ Диканьки. Миргород / Николай Гоголь. – Харьков : Прапор, 1987. – С. 33–44.
5. Джемаль Г. Исторический финализм [Электронный ресурс] / Гейдар Джемаль. – Режим доступа : <http://politosophia.org/page/djermal-istoricheskiy-finalizm-video.html> (27.03.2012).
6. Жирмунский В. История легенды о Фаусте / Виктор Жирмунский // Легенда о докторе Фаусте. – М. : Наука, 1978. – С. 257–362.
7. Кларк. Космическая одиссея 2001 года / Артур Кларк. – М. : Мир, 1970. – 336 с.
8. Ницше Ф. Веселая наука («la gaya scienza») / Фридрих Ницше // Утренняя заря. Предварительные работы и дополнения к «Утренней заре». Переоценка всего ценного. Веселая наука / Фридрих Ницше. – М. : АСТ, 2006. – С. 605–910.
9. Ницше Ф. Жадання влади. Спроба переоцінки всіх цінностей / Фрідріх Ніцше // Так казав Заратустра. Жадання влади / Фрідріх Ніцше. – К. : Основи, 1993. – С. 329–414.
10. Ницше Ф. Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого / Фрідріх Ніцше // Так казав Заратустра. Жадання влади / Фрідріх Ніцше. – К. : Основи, 1993. – С. 7–326.
11. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер. – СПб. : Наука, 2006. – 452 с.
12. Хайдеггер М. Время и бытие. Статьи и выступления / Мартин Хайдеггер. – СПб. : Наука, 2007. – 624 с.
13. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. Избранные статьи позднего периода творчества / Мартин Хайдеггер. – М. : Высшая школа, 1991. – 192 с.
14. Шевчук В. Птахи з невидимого острова / Валерій Шевчук. – К. : Радянський письменник, 1989. – 472 с.
15. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Образ и действительность / Освальд Шпенглер. – М. : Айрис-пресс, 2004. – Т. 1. – 528 с.
16. Юнгер Э. Рабочий. Господство и гештальт / Эрнст Юнгер // Рабочий. Господство и гештальт. Тотальная мобилизация. О боли / Эрнст Юнгер. – СПб. : Наука, 2002. – С. 55–440.
17. Julian Assange in conversation with Slavoj Žižek moderated by Democracy Now!'s Amy Goodman [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.frontlineclub.com/announcing_frontline_club_exclusive_julian_assange_in_conversation_with_slavoj_zizek/ (02.07.2011).
18. MacAskill E. Edward Snowden condemns Britain's emergency surveillance bill [Электронный ресурс] / Ewen MacAskill. – Режим доступа : <http://www.theguardian.com/world/2014/jul/13/edward-snowden-condemns-britain-emergency-surveillance-bill-nsa> (13.07.2014).
19. Van Veelen I. The truth according to Wikipedia [Электронный ресурс] / Ijsbrand van Veelen. – Режим доступа : <http://tegenlicht.vpro.nl/backlight/the-truth-according-to-wikipedia.html> (09.02.2009).

Рецензент** – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича **М. Г. Марчук